

UDK: 28:929 (575.146)

Gulchehra NAVRO'ZOVA,

Professor, falsafa fanlari doktori, Buxoro davlat texnika universiteti, Buxoro, O'zbekiston

E-mail: premium.progress@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7965-0748

Professori, DSc O.Sharipova taqrizi asosida

ABDULXOLIQ G'IJDUVONIY BAHOUDDIN NAQSHBANDNING MA'NAVIY USTOZI

Annotatsiya

Maqolada Xojagon tasavvufiy tariqatining asoschisi Abdulxoliq G'ijduvoni (1103-1220) Naqshbandiya tasavvufiy ta'limoti va tariqatining asoschisi Baxouddin Naqshband (1318-1389) ma'naviy ustoz ekanligi manbalar asosida dalillangan va uning kamolotidagi ta'siri falsaviy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Abdulxoliq G'ijduvoni, Xojagon, tariqat, uvaysiylik, Baxouddin Naqshband, Naqshbandiya, rashhalar.

ABDULHOLIK GIJDUVANIY SPIRITUAL TEACHER OF BAHOUDDIN NAQSHBAND

Annotation

The summary: Based on source material, the article substantiates that Abdulkhalik Gijduvani (1103–1220)—founder of the Khwajagan Sufi school—was the spiritual mentor of Bahauddin Naqshband (1318–1389), the founder of the Naqshbandi Sufi teaching and order; it also offers a philosophical analysis of his influence on the latter's development.

Key words: Abdulkhalik Gijduvani, Khojagon, tariqa, uvaysiy, Bahuddin Naqshband, Naqshbandiya, rashha.

АБДУЛХОЛИК ГИЖДУВАНИЙ ДУХОВНЫЙ УЧИТЕЛЬ БАХОУДДИНА НАКШБАНДА

Аннотация

В статье на основе источников обосновывается, что основатель суфийской школы Ходжаган Абдулхалик Гиждувани (1103–1220) был духовным наставником основателя суфийского учения и братства Накшбандия Бахауддина Накшбанд (1318–1389), а также философски анализируется его влияние на становление последнего.

Ключевые слова: Абдулхалик Гиждувани, Ходжаган, тарикат, увайсий, Бахуудин Накшбанд, Накшбандия, рашха.

Kirish. Jahonshumul Naqshbandiya ta'limotini asoslagan Bahouddin, Shohi Naqshband, Balogardon nomlari bilan mashhur bo'lgan Muhammad ibn Muhammad Buxoriy (1318-1389) kamolotida ustozlarining o'rni kattadir. Bahouddin va Shoh Naqshband nomi ila xalq e'tirof etgan tabarruk inson ma'naviy ustozlaridan biri Xojai Jahon nomi bilan mashhur O'zbekistondagi ilk mumtoz tariqat bo'lgan Xojagon kamolot yo'lining asoschisi, Buxoroi Sharifni dunyoga tanitgan "Yeti Pir" larning birinchisi, silsilai sharifning o'ninchi halqa piri [11] Abdulxoliq G'ijduvoni ydir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xoja Bahouddin Naqshband haqidagi manbalarda u kishining uvaysiy ekanligi yozilgan [12]. Uvaysiy – botiniy, ruhlari vositasi ila ma'naviy, ruhiy tarbiya bo'lib, xos kishilarga Alloh izni bilan beriladi. Manbalarda Bahouddin Naqshband uvaysiy ekanliklari va ruhiy tarbiyani hazrat Abdulxoliq G'ijduvoni ydan olganliklari ta'kidlangan. Mustaqillik davrida faylasuf olima Sharipova Oygul Abdulxoliq G'ijduvoni ma'naviy merosini tahlil qilib monografiya nashr etgan [15].

Bahouddin Naqshband hayotiga doir eng muhim manbalardan biri bo'lgan Muhammad Porsoning "Risolai qudsiya" asarida Bahouddin Naqshband haqida: "Hazrat Xojamizning yo'llari uvaysiy tarqasidir" [13] deb yoziladi. So'z mulkining sultoni Alisher Navoiy yozadiki, "Har kishiningki bu toifadan zohir yuzidan piri ma'lum bo'lmasa va mashoyixdan birining ruhi ani tarbiyat qilgan bo'lsa, uni uvaysiy derlar" [3]. Demak, uvaysiylik-botiniy, ruhlari vositasi ila ma'naviy, ruhiy tarbiya bo'lib, xos kishilarga beriladigan zohiriy tarbiyaga nisbatan oliy maqomdir. Bahouddin Xojai Jahon – Abdulxoliq G'ijduvoni, Uvays Qaraniy, Hakim Termiziy lardan ma'naviy-ruhiy ta'lim olgan [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada Abdulxoliq G'ijduvoni va Baxouddin Naqshbandga oid "Maqomot"lar qo'lyozmasi tahlil etilganligi uchun germinetika uslubidan foydalandik. Qo'lyozmalardagi fors tili va arab grafikasida yozilgan Abdulxoliq G'ijduvoni va Baxouddin Naqshbandlarning

g'oyalarini o'zbek tiliga tarjima qilib uning mazmun-mohiyatini tushunish, anglash va tushuntirish uchun germinetika yondashuv zarurdir. Shuningdek tarixiylik va mantiqiylik, analiz va sintez uslublari asosida masala tahlil etildi.

Tahlil va natijalar. Manbalarda Bahouddin Naqshband 1318 yilda tavallud topganliklari va Abdulxoliq G'ijduvoni 1220 yilda vafot etganlari haqida ma'lumot berilgan. Oraliqda 98 yil o'tgan bo'lsa-da, Abdulxoliq G'ijduvoni ruhiy darajalari shunchalik yuksak bo'lganki, vafotlaridan keyin ham Bahouddin Naqshbandni tarbiya qila olgan. Xojai Jahon Bahouddin Naqshbandga Xojagon tariqatining boshlanishi, o'rtasi va oxiri haqida ta'lim berganlar [1]. Manbalarda bu haqda yana quyidagi ma'lumot keltirilgan: "Haqiqatda u kishi (Bahouddin Naqshband) uvaysiy bo'lib, Xoja Abdulxoliq G'ijduvoni ruhiyatidan tarbiya topganlar" [2].

Abdulxoliq G'ijduvoni juda yuksak kamolot darajasiga yetgan tabarruk zot bo'lganliklari tufayli Bahouddin Naqshbandga berilgan iste'dod va qobiliyatni ko'rib, unga ularning borligini aytganlar. Bahouddin Naqshband aytgan edilar: "Ahvolimni avvlida jazaba g'alabasi va beqarorlikda Buxoroda tunlari kezib yurardim. Tunlarning birida tabarruk mozorlarning birining boshiga bordim. Qaysi mozorga bormay, o'sha mozorda yonib turgan bir chiroqni ko'rardim. Chiroq'donda yog' va pilik tayyor va muhayyo bo'lardi. Biroq pilikni biroz harakatga keltirish lozim bo'lib, u yog'dan chiqar va yangidan yona boshlardi" [1:39]. Ana shu tunda Abdulxoliq G'ijduvoni Bahouddin Naqshbandga o'git berganlar va shunday aytganlar: "Senga chiroqlarning yuqoridagi kayfiyatda ko'rsatilishi sening bu yo'ldagi iste'dod va qobiliyatingga ishorat va bashoratdur, ammo iste'dod piligini harakatga keltirmoq lozim, toki ravshan bo'lsin va sirlar zuhurga kelsin" [1:41] Abdulholiq G'ijduvoni Bahouddin Naqshbandga Alloh tomonidan berilgan muborak fitratlaridagi iste'dod va qobiliyatni rivojlantirish uchun nima qilish lozimligini ham aytdilar va u kishiga buyurdilar: "Barcha holatda ham qadaming amru nahiy

ko'chasida bo'lsin, sunnatni hamisha joyiga qo'yishga intil, bid'atlardan uzoq bo'l, Mustafo (s.a.v.)ning hadislarini o'zingga peshvo qilib ol, Rasululloh (s.a.v.) va uning ulug' sahobalari rizvonolohi alayhim ajma'in asarlari va xabarlarini izlovchi va o'rganuvchi bo'l!"[1:41]

Manbada yozilishicha, Bahouddin Naqshband aytgan ekanlar: "Har bir narsa o'z o'rnida ta'sir ko'rsatadi va uning natijasi zohir bo'lib boradi. Rasul alayhissalotu vasallam hadislarini o'rganish va sahobai kirom (raziyallohu anhum) ishlariga amal qilishga buyurilgan uchun ulamolarga mulozamat qilar va hadis o'qir edim. Sahobalarning yo'l-yo'riqlarini o'rganardim va har biriga amal qilardim. Bularning natijasini ilohiy inoyatlar tufayli o'zimdada mushohada qilar edim"[1].

Abdulkholiq G'ijduvoni Bahouddin Naqshbanddagi iste'dod va qobiliyatni rivojlantirish maqsadida bergan o'gitlardan keyin, Bahouddin Naqshbandga Nasaf shahriga tomon yuzlanib, Amir Sayid Kulol xizmatida bo'lishni amr etdilar. Bahouddin Naqshband Xojai Jahon amrlariga bo'ysunib, Amir Kulol xizmatiga borganlar. Bahouddin aytadilarki, Amir Kulol menga ko'p iltifotlar qildilar, lutflar ko'rsatdilar, zikr talqini qildilar va nafyu isbot tariqi bilan zikrga mashg'ul qildilar. Bahouddin ta'kidlaydilarki, Abdulkholiq G'ijduvoni menga amr qilganlaridek, men azimat bilan amal qildim. Amir Kulol va shogirdlarining zikrlari aloniya, ya'ni ochiq, baland ovoqda bo'lgan. Men Abdulkholiq G'ijduvoni o'gitlariga amal qilib, aloniya zikriga amal qilmadim. Bahouddin Naqshbandning zikrlari xufiya bo'lgan. Ma'lum bo'ladiki, xufiya zikr ham Bahouddin Naqshbandga Abdulkholiq G'ijduvoniyan qolgan. U kishi Amir Kuloldan ilmni Xojai Jahon ishorat va amrlari ila olganlar.

Manbalarda yozilishicha, Bahouddin Naqshbanddan so'raydilar: "Sizning tariqatingizni qanday topish mumkin?" U kishi shunday javob beradilar: "Shariatni mahkam tutish va Rasululloh sallallohu alayhi vasallam sunnatlariga to'liq amal qilish bilan"[1]. Shuningdek Bahouddin Naqshband o'zlari asoslagan kamolot yo'li Naqshbandiyan shunday ta'riflaganlar: "Bizning tariqamiz urvatu-l-vusqo (kuchli tutqich)ning nodir ko'rinishlaridandir, ya'ni panjani Muhammad Mustallohu alayhi vasallam va tobelari (as-s-salotu va- s- salom) sunnatining tobelik etagiga urishdir hamda ulug' sahobalar (ularning barchasidan Alloh rozi bo'lsin) izlaridan yurishdir. Bu yo'lda bizni fazl eshigidan kiritganlar. Biz boshdan to oxirigacha o'z amalimizni emas, uning fazlini mushohada qilamiz. Bu tariqada garchi ozgina amalda bo'lsa ham fayzu futuh ko'pdir, ammo sunnatga rioya qilish ulug' ishdir"[1]. Bahouddin Naqshbandning bu e'tiroflaridan ma'lum bo'ladiki, u kishi o'z ustozlari Abdulkholiq G'ijduvoniyaning o'gitlariga amal qilib, jahonshumul Naqshbandiya tariqatiga asos solganlar.

Abdulkholiq G'ijduvoni ustozi Yusuf Hamadoniyaning "Hush dar dam", "Nazar bar qadam", "Safar dar vatan", "Xilvat dar anjuman" o'gitlarini o'zi asoslagan xojagon ta'limotining asosiy tamoyillari sifatida kiritgan. Xojai Jahonning "Risolai sohibiya" asarida ma'mulot berilishicha, Yusuf Hamadoni sadoqatli shogirdiga "Ey Abdulkholiq, xavotirni bilish ishi senga havola qilindi" deb, xotirani o'rganish masalasini unga vazifa qilib topshirgan. Xoja Abdulkholiq G'ijduvoni ustozi bergan vazifaga sadoqat bilan jiddiy yondoshib, xotira masalalarini chuqur o'rgandi va xotira bilan bog'liq yangi to'rt tamoyil: "Yodkard" – xotiraga keltirish, "Bozgasht" – qaytish, xotirani poklash, "Nigohdosht" – nigoh ya'ni xotira, zehnni saqlash va "Yoddosht" – xotirani uzoq muddat pok holda saqlash tamoyillarini kashf etdi hamda ularni Xojagon ta'limotining asosiy tamoyillari qatoriga qo'shdi. Natijada Xojagon ta'limoti asosi sakkiz rashha – hayotbaxsh o'gitlardan iborat bo'ldi. Bahouddin Naqshband ustozlari Xojai Jahon asoslagan yo'lni to'la qabul qilib, sakkiz tamoyilga yangi uchta: "Vuqufi zamoniya", "Vuqufi adadiy" va "Vuqufi qalbiy" rashha – hayotbaxsh hikmatlarni qo'shib, o'n bir tamoyilga asoslangan yangi Naqshbandiya kamolot yo'lini kashf etdilar.

Abdulkholiq G'ijduvoni barcha muridlarga qarata: "Xalqning og'irini yengil qilmoq lozim. Qo'l ishda va qalb Alloh

bilan bo'lishi kerak" – deb aytar edi. Naqshbandiya ta'limotini jahonga tanitgan Xoja Ahror Valiyaning rashha – hayotbaxsh hikmatli so'zlari "Rashahot" asarida jamlangan. Ularning 23-rashhalarida shunday deganlari manbada yozilgan: "Xoja Abdulkholiq G'ijduvoni quddisa sirruhu aytibdurlikim, xalqdin og'irlik ko'tarmoq kerak va bu muyassar bo'lmas, magar halol kasb bila, "Dast ba kor, dil ba Yor", degan so'z Xojagon qaddasallohu ta'olo arvohahum tariqlarida amri muqarrar turur"[14:346]. Bu bilan Xojai Jahon xalqni Alloh rizoligi yo'lida halol mehnat qilib, el-yurt farovonligi uchun harakat qilishga chaqirgan. Abdulkholiq G'ijduvoni tomonidan ilgari surilgan "Dast ba koru dil ba yor" shiori Bahouddin Naqshband asoslagan Naqshbandiya ta'limotining asosiy shioriga aylandi va hozirgi kungacha asosiy shiori bo'lib qolmoqda.

Bahouddin Naqshbandga ruhiy ta'lim bergan ustozlari Buxoroi Sharifning birinchi piri Xojai Jahon nomi bilan mashhur Xoja Abdulkholiq G'ijduvoni o'z shogirdlari Avliyoi Kabirga yozgan "Vasiyatnoma" asarida "halollik" masalasiga maxsus e'tibor berganlar. Bu asar "Odobi tariqat", "Risolai vasoyo" nomlari bilan ham ma'lum. Xojai Jahon o'z asarlarida shogirdlariga o'git berib, halol rizq topishga va mehnatsevar bo'lishga undaydi. Risolada bu ma'nida quyidagi o'git yozilgan: "Halol yeginki, halol yaxshiliklarning kalitidir. Haromdan qochginki, Haq taolodan uzoq tushmagaysan", "Erta do'zax olovi kuydirmaydigan ishini qil va ibodatdan halovat topish uchun holodan kiyn". Abdulkholiq G'ijduvoniyaning bu risolasini Fazlulloh ibn Ro'zbexon Isfaxoniy 1509 yilda yozgan "Manoqibi Xoja Abdulkholiq G'ijduvoni" asarida sharhlagan. Yuqoridagi o'gitlarni sharh etib, Ibn Ro'zbexon quyidagi ruboiyni keltiradi:

Zinhor, ki dur bosh az rizqi harom,
To tu dur naafti zi Xudovandi jahon.
Ro'zii halol qulfi dil bikushoyad,
Miftohi hamae chiz halol ast mudom[5].
Mazmuni:
Albatta, harom rizqdan uzoqda bo'l,
Shunda Xudodan uzoqlashmaysan.
Halol rizq qalb qulfini ochadi,
Chunki doimo barcha narsalarning kaliti haloldir.

Bahouddin Naqshband ustozlari Xojai Jahonning aytganlari, o'gitlari bilan birga asarlari bilan chuqur tanish bo'lganlar. Bahouddin ham ustozlari o'gitiga asoslanib halol luqmaga maxsus e'tibor berganlar. Manbada shunday naql keltiriladiki, Bahouddin Naqshband bir kuni G'adiyutga borganlar. Bir darvesh taom keltiradi Bahouddin: "Bu taomni yeyish bizga to'g'ri kelmaydi, negaki u g'azab ustida pishiriladi, unni elashda va xamir qorishda kimdir g'azabda ekan", dedilar. Bahouddin kimki kapkirmi qozonga qattiq ursa o'sha qazondagi ovqatni yemas edilar va aytar edilar: "G'azab, ishtiyoqsizlik va g'aflat bilan qilingan har bir ishda xayru baraka bo'lmaydi, unga shayton va nafs ammora yo'l topgan bo'ladi. Demak, undan qanday yaxshi natija kutish mumkin?!. Yaxshi amallar va go'zal ishlar binosining yuzaga kelishi halol taomga bog'liqdir. Agar u taom voqif holda yeyilsa, barcha ishlarda, xususan, namozda yaxshi natija hosil bo'ladi"[1].

Manbada keltirilgan yuqoridagi ma'lumotlar guvohlik beradiki, Muhammad ismi bilan tug'ilgan bu insonning Bahouddin, Shoh Naqshband, Balogardon nomlari bilan tanilishiga asosiy sabab uning vujud, qalbi va ruhining ilohiy shaffof va musaffoligidir. Bu darajaga yetishuvning asosi esa halol luqmaga e'tibor berganliklaridir. U kishi g'azab, ishtiyoqsizlik va g'aflat bilan pishirilgan taomni o'zlari ham yemas, shogirdlariga ham yeyishni ta'qiqlab qo'ygan edilar. Bahouddin Naqshband haqida shogirdlari Alouddin Attor ma'lumot berib aytadiki, Hazrati Eshonning qadamlari sunnatga tobe bo'lishlikda mustahkam edi. Halolga intilish va shubhali narsalardan qochishi, ayniqsa halol luqmaga e'tibor berardilar. Bahouddin shogirdlariga mudom: "Ibodat o'n qism, undan to'qqiz qismi halolni qidirish, bir qismi esa

boshqa ibodatlardir"[1:83], degan hadisni takrorlab, unga amal qilish zarurligini uqtirar edilar.

Xulosa va takliflar. Umumiy xulosa qilib quyidagilarni ta'kidlash mumkin: Xojai Jahon Abdulxoliq G'ijduvoni Bahouddin Naqshbandning ma'naviy ustozlari sifatida uning kamolotida asosiy o'rinni egallagan va quyidagi tarixiy xizmatlarini amalga oshirgan:

Bahouddin Naqshband fitratidagi iste'dod va qobiliyatni ko'ra olgan.

Bahoudinni o'zidagi iste'dod va qobiliyatni anglashiga yordam berib, ularni rivojlantirish uchun zaruriy o'g'itlarni bergan.

Naqshband kamolotida ustozlari Amir Kulolning tarbiyalari zarurligini anglab, uni Amir Kulol xizmatiga safarbar etgan.

Bahouddin Naqshband kamoloti uchun zarur bo'lgan xufiya zikrni ta'lim bergan. Xufiya zikr keyinchalik Naqshbandiya tariqatining asosiy zikriga aylangan va tariqat ahlini "Xilvatni

anjumanda" qilib mehnatsevarlik va insonparvarlik tarzida hayot tarzida hayot kechirishlariga imkon bergan.

Bahouddinga kamolot yo'lining boshi, o'rtasi va oxirini o'rgatgan ma'naviy ustozdir.

Abdulxoliq G'ijduvoni asoslagan Xojagon yo'li va shu ta'limotga xos sakkiz rashha Bahouddin Naqshband asoslagan Naqshbandiya ta'limotining tamal toshidir. Bahouddin Naqshband unga yangi uchta rashxani qo'shib, jahonshumul Naqshbandiya ta'limotini yaratgan.

"Dast ba kuru dil ba Yor" Abdulxoliq G'ijduvoni asoslagan shior, halol mehnat va halol luqma haqidagi g'oyalar Bahouddin Naqshband ta'limotining asosi bo'lib qolmoqda.

Taklif. Baxouddin Naqshband ilmiy tadqiqot markazi Abdulxoliq G'ijduvoni va Baxouddin Naqshbandga oid barcha manbalarni jamlab ustoz-shogirtlikga oid qimmatli fikrlarni jamlab barkamol insonni tarbiyalash uchun qo'llanma tayyorlash zarurdir.

ADABIYOTLAR

1. Абул Мухсин Мухаммад Бокир ибн Мухаммад Али. Макомоти Хожа Бахоуддин Нақшбанд. Форсийдан таржима, сўзбоши, изоҳ ва луғат муаллифи Маҳмуд Ҳасаний. Т.: "O'ZBEKISTON" НМИУ, 2019. 335 бетлар.
2. Абдурахмон Жомий. Хожа Бахоуддин Нақшбанд (қ. с.) Нафаҳот ул-унс мин ҳазаротул қудс. / Бахоуддин Нақшбанд (манбалар таҳлили). Тўплаб нашрга тайёрловчи, мақола, изоҳ ва шарҳлар муаллифи Г. Н. Наврўзова. Тошкент: "Sano-standart" нашриёти, 2019. 105 б.
3. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. Т 17. Т.: "ФАН", 2001. 24-бет.
4. Мавлоно Яъқуби Чархий ва ҳафт пири нақшбандия. – Душанбе: "Истеъдод", 2018. 3-24 бетлар.
5. Манокиби Хожа Абдулхалиқ Гиждувоний./ Хожа Абдулхалиқ Гиждувоний. Сўз боши, таржима луғат ва изоҳлар муаллифи Маҳмуд Ҳасаний. Тошкент.: "Ўзбекистон", 2003 33-бет.
6. Наврўзова Г. Н. Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. Т.: "ФАН", 2005. 232-бетлар.
7. Наврўзова Г. Абдулхалиқ Гиждувоний ва Бахоуддин Нақшбанд /
8. Нақшбандия камолот йўли. Т.: "ФАН", 44-47 бетлар.
9. Наврўзова Г. Бахоуддин Нақшбанд – увайсий зот. // Бахоуддин Нақшбанд (рисола) / Г. Н. Наврўзова., лойиҳа муаллифи ва масъул муҳаррир Қ. Қ. Ражабов. – Т.: "ABU MATBUOT- KONSALT" нашриёти, 2011.23-бетлар.,
10. Наврўзова Г. Бахоуддин Нақшбанднинг тасаввуфий таълимоти / Ўзбекистон фалсафаси тарихи. II том. Т.: "MUMTOZ SO'Z", 2017. 34-62-бетлар.
11. Наврўзова Г. Н. Бахоуддин Нақшбанд жаҳоншумул таълимот асосчиси / Бахоуддин Нақшбанд. Аврод (тўлдирилган қайта нашр). Мақола, изоҳ ва шарҳлар муаллифи ва таржимон Г. Н. Наврўзова. Т.: "Sano standart" нашриёти, 2019. 5-57 бетлар.
12. Силсилаи олийя.- Алматы, "Туркистан мединет қоры", 2014. 42-43 б.
13. Султонмурод Олим. Нақшбанд ва Навоий. – Т.: Ўқитувчи, 1996. 215 б.
14. Порсо Хожа Мухаммад. Рисолаи қудсия. – Бухоро: Бухорои Шариф, 1327 х. й. 58-бет.
15. Фахруддин Али Сафий. Рашахот: (Оби ҳаёт томчилари): Тарихий-маърифий асар. Табдил ва сўнгсўз муаллифи: М.Ҳасаний; луғат, сўнгсўз муаллифи ва масъул муҳаррир: Б. Умрзок; ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти. – Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашр., 2003. 346 б.
16. Sharipova O. Abdulxoliq G'ijduvoni manaviy merosini falsafiy tahlili [Matn]/O.Sharipova.- Бухоро: Sadridin Salim Buxoriy, 2024.-188 б.